

Sándorhoz húztak az emlékezetes vitában. Éppen a szegedi, a Móra lapját szedő, tördelő nyomdászok reagáltak volna úgy, ahogy ezt Tóth Béla könyvében olvashatjuk? Ez már talán nem is az akkori, hanem az aggkori Duka Marci, vagy a mai Tóth Béla reagálása.

Hasonlóan zavaró mozzanat az is, hogy a tizen-valahány esztendő Duka Marci nyomdásztársaival együtt protestál Móránál: miért hallgat Juhász Gyuláról a Szegedi Napló, miért nem vesz róla tudomást, míg úri dilettánsokkal megértően foglalkozik. S nyomban föl is sorolja Juhász Gyula 1910-ig átélt hányattatásait, addig írott összes műveit stb. Ha elképzelhető is az érdeklődés, sőt kiállítás a szervezett munkásság körében a mozgalommal kapcsolatot tartó Juhász Gyula iránt, az adatfölsorolásban inkább az öreg, könyvtári bibliográfiákon okuló Duka Marcit véljük előlenni Tóth Béla segítségével, s nem a kedves nyomdászfiút. És ez az Ady-értő, Juhász Gyulát pártoló Duka látszik érzéketlennek a széppróza író Móra iránt.

Az is elgondolkoztatja az olvasót, hogy a könyv szerint Domokos László jeles újságíró, kialudva súlyos részegségét, másnaposan, éppen a saját lapjukat készítő nyomda egyik, nem is nagyon jelentős alkalmazottjának mutatja meg önként Móra hozzá intézett levelét, amelyben baráti szóval nyugtatgatja: nem szarvazta föl... Sőt még lelki vigaszt is provokál a fiatalembertől. Ezt még az elkeseredettség, a másnaposság, Duka Marci sokféleképpen bizonygatott minden-lében-kanál mivolta is nehezen valószínűsítheti. Ahogyan a közismerten exkluzív szabadkőműves tanácskozásokról szóló, egyébként igen fontos értesüléseit is.

Tóth Béla egy kis gonddal, valamivel több körültekintéssel könnyen elkerülhette volna az ilyen és hasonló döccenőket a maga vállalta és alakította játékszabályok szemmel tartásával, anélkül, hogy könyvének imponálóan gazdag anyagát, saját jól-tájékozottságát egy szemernyit is vissza kellett volna fognia. Az „ilyenek látta, így emlékezik rá” fikció, úgy tűnik, nem csupán nagy írói föladatvállalásra sarkallta Tóth Bélát, hanem időnként furcsa szabadosságokra is csábította. Az előzőben helytállt, az utóbbiaknak időnként nem tudott ellentállni. (Azt már a kiadói lektor számlájára kell írunk, hogy a könyvborító „fülen” ez olvasható: „Hanem az 54 évet élt Móra 56 éve halott.” Akkor hát Móra éppen 110 éves lenne születése centenáriumán.)

Tóth Béla nemes indulatában alapos, tanulságos leckét adott a sok évtizede annyit köntörfalazó, sokszor indokolatlanul degradáló, máskor problémátlanul magasztaló Móra-értékelésnek. Könyvére szükség volt, tanulságaira szüksége lesz Móra egyre bővülő olvasói táborának. Köszönet illeti a kiadót, hogy a könyv megjelenését lehetővé tette. (*Szeged megyei városi Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, 1979.*)

NACSAĐY JÓZSEF

Fenyő István: Az irodalom reszpublikájáért. 1817–1830

1817 és 1830 között sokan lettek poétává, de Tempefői tanulsága már átfogalmazódott, valahogyan így: az is bolond, aki kritikussá lesz Magyarországon. Barátok elhidegülése, a megkritizáltak sértődött hallgatása kíséri tevékenységét, sőt esetleg hazafiútlansággal is megvádolják. Kölcsey lasztóci levelei után nem áll többé helyre a barátsága Kazinczyval; az iliászi pörben a plágium modern fogalma zavart értetlenséggel találkozik. De 1830-ban a lexikoni pörben Bajza József már az irodalom reszpublikája nevében utasítja el Desseffy beavatkozását, pontosabban ennek ürügyén mindenféle hatalmi szót az irodalom ügyében. A változó köztudattal változik a kritikáról való vélekedés is. Az irodalmi és a kulturális élet *intézményein* érezhe-

tők az alakulás nehézségei; a költészet és az elmélet viszont klasszikus értékű alkotásokat ad. A korszak kedvelt történetfilozófiai metaforájával élve: az irodalmi és kritikai élet forrongó, bizonytalan ifjúkorában benne élnek már a nemzet remélt, de be nem teljesedő érett férfikorának szellemi óriásai: Kölcsey, Vörösmarty.

Fenyő István e másfél évtized kritikai-elméleti irodalmát dolgozza fel. Könyve a hatkötetesre tervezett teljes magyar kritikátörténet elsőnek megjelent darabja. Így saját jelentőségén túl a készülő sorozatot is reprezentálja bizonyos mértékig. Fenyő maga is félig-meddig sorozatbevezetésnek szánja előszavát. Az egész vállalkozás alapelveiről ír, így például arról, hogy közös megfogalmazás alapján a szerzők a magyar köznyelvi használatnál jóval szélesebben értelmezik a kulcsfogalmat, a kritikát. Az angolszász irodalomtudomány gyakorlatához hasonlóan a bírálaton kívül beletartozik tehát az elmélet; az irodalomtörténet, az esztétika idevonatkozó kérdései; sőt az irodalmi élet szerveződésének kérdései is. René Wellek máig alapműnek számító kritikátörténete néhány módszertani megoldásban is példát adott, így például abban, hogy az alapvetően kronológikus felépítésen belül a kötet nagy egységei tematikus szerveződnek (az eredetiségprogram, a népiesség stb.). Másképp nem is lehetne rendet teremteni az óriási anyagban.

A kötet talán legnagyobb erénye éppen a feltáró munka gazdagsága; az elfelejtett, a szakmai köztudatból is kihullott vagy perifériára szorult szerzők és művek felfedezése vagy újraértékelése. E munka fontosságát különösen akkor láthatjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy Kölcseyt, Szalayt, Bajzát foglalkoztató problémák, illetve a jelen kötetet rendező témacsoportok a kortársak tudatában is mint a legfontosabbak éltek. Ezt a feltáró munkát Fenyő olyan alaposan végezte el, hogy anyaga szinte túlnő a kötet célján. Minden egyes cikkről, tanulmányról nem lehetett, de a kritikátörténeti szintézis jellegéből következően nem is kellett írnia; a szelekció nehézségeit maga is említi. Mégis lehetett volna szigorúbban válogatni, mivel most a minél teljesebb feltárás és a tematikus csoportosítás igényének *egyidejű* érvényesítése nehezen kezelhetővé teszi a kötetet, különösen a kézikönyvszerű használat céljaira. (Főként egyes jelentős művek, például a Kölcsey-tanulmányok felaprózását tartom problematikusnak, annak ellenére, hogy Kölcsey önálló nagy fejezetet is kapott.) Az áttekinthetőséget talán segítette volna egy néhány lapos bibliográfia a kötetben felhasznált és említett források teljes felsorolásával, megjelenési év, hely, esetleges modern kiadás jelölésével. A kritikátörténet további kötetéhez mindenesetre lehetne csatolni egy ilyen toldalékot, hiszen a fenti szerkezeti problémával mindegyiknek szembe kell néznie. Az anyagbőség okozta másik veszélyt, az *értéknivellálódást* sem sikerült egészen kikerülnie. Az olvasóra zúduló nevek és idézetek áradatából nem emelkedik ki jelentőségének megfelelően Kölcsey, aki az esztétikai közgondolkodás sok hasznos mesterétől eltérően, és a korszakban egyedül, önálló történetfilozófiai rendszerre építi esztétikáját.

A továbbiakban két nagyobb kérdéscsoportot szeretnék kiemelni a kötetből: az európai kritikátörténeti hagyományhoz való viszonyt és a népiesség kialakulásának problémáját.

A korszak kritikai gondolkodására ható bel- és külföldi minták és ösztönzők feltárása során szükségszerűen kialakul egy összkép a megelőző időszakról is, és a vizsgált periódus megítélésében igen fontos, hogy *mit* és *hogyan* értékelünk e hagyományból, annál is inkább, mivel ez a retrospektív kép erősen egyszerűsített, hiszen részletes taglalása a kritikátörténet más kötetének lesz a feladata. Szükséges tehát, hogy az idevonatkozó rövid ismertetések, megjegyzések pontosak legyenek, ne kerüljenek összeütközésbe a később megjelenő kötetek árnyaltabb, teljesebb képével.

A korszak elméleti gondolkodásának ösztönzőit és mintáit Fenyő elsősorban a

német késő felvilágosodásban találja meg; ezen belül is Herder alakja magasodik minden és mindenki más fölé. Hatását valóban nehéz lenne túlbecsülni; de a nevével fémjelzett gondolatrendszer recepciója több csatornán is végbemehetett Magyarországon. A herderi organikus történetzemlélet és a körforgásmélete antik csíráira utal Fenyő; a közvetlen elődökre nem, pedig Magyarországon ismertek voltak vagy lehettek Herder egyes forrásai, ösztönzői is. Herder mindössze 9 éves, amikor 1753-ban megjelent Robert Lowth püspök oxfordi előadásorozata az ókori héber költészetéről. Fenyő említi a könyvet, mint az európai orientalizmusláz egyik forrását, és utal verstani jelentőségére. Nem tér ki viszont arra, hogy Lowth az ősi zsidó nép életét aranykorszakban írja le. Hangsúlyozza a természettel való szoros együttélésüket, társadalmi berendezkedésük egyszerűségét és igazságosságát (tudniillik mind egyenlően szabadok, elsőbbséget csak kiemelkedő virtus adhat), szoros összetartozástudatukat (közös ősök, az egész nép egyetlen család), romlatlanságukat, és mindezt élesen szembeállítja a fejlett civilizációk erkölcsi romlottságával. Nyelvük, törvényeik, vallásuk elkülönítik őket a többi néptől, nemzeti sajátosságaik erősen befolyásolják költészetüket. Ezt az ősi, egyszerű, nemzeti családéletet mélyen átítatja a heves érzelmekből fakadó költészet, amelynek művészi színvonala vetekszik a görög költéssel, sőt helyenként túl is szárnyalja azt (például Jób könyve).

Lowth műve tehát nemcsak a Vom Geiste der Hebräischen Poesie-nak (1782) lehetett ösztönzője, hanem annál jóval szélesebb körben befolyásolhatta a herderi gondolatrendszert, feltehetően Herder königsbergi mesterén, Hmannon keresztül, akinek a nyelv eredendő poétikusságát valló nyelvfilozófiája nem állt éles ellentétben Lowth felfogásával, és köztudottan erősen hatott Herderre. Lowth műve nagyon hamar közismert lett Európában, fordításai, új kiadásai születtek — ezek leg híresebbike Michaelis professzor jegyzetes kiadása Göttingában, ahol ott tanul sok más magyar mellett Kis János, vagy a magyar reformkor nagyjait később az egyetemen esztétikára tanító Schedius Lajos. De a De sacra poesie hebraeorumot ismerte és használta Földi János és Csokonai is — és nem valószínű, hogy csak a verstani részeket olvasták el belőle. A Herder Fragmente-jével „nem élhető” Csokonai herderiánus gondolatának lehetett a forrása Lowth is, és ez nyilván másoknál is elképzelhető.

De más, Herder előtti „herderiánus” impulzus is érthette a magyar irodalmat, méghozzá egy kirobbanó sikert arató, rendkívül népszerű mű: Osszián kapcsán. Macpherson Ossziánjához terjedelmes, elemző előszót írt Hugh Blair, az edinburghi egyetem retorikaprofesszora, a skót felvilágosodás jeles képviselője. Ez az előszó a primitivizmus programnyilatkozatának tekinthető. A régi kelták életét és gondolkodását a természeti háttér megfelelő változtatásával ugyanúgy írja le, mint Lowth a zsidóké; a régi görögöknél sokkal primitívebb kultúrfokon álló nép jelleme és költészete felér Homérosszal, sőt fenségben és gyengédségben felül is múlja. Blair beszél a népek gyermek-, ifjú- és öregkoráról. A költészet számára legkedvezőbbnek a még vad kezdeti szakaszt tartja, amikor az ember érzelmei és szenvedélyei elemi erejűek, a világ folytonos csodálkozás forrása, a nyelvnek nincsenek pontos fogalmai, ezért erősen képszerű; a költészet ősbibb a prózánál, a primitív ember beszéde költészet.

Osszián költeményeit Blair előszavával együtt már 1769-ben németre fordította Denis, a bécsi jezsuita költő, akinek baráti köréhez tartozott Révai Miklós, mint Fenyő is említi. Denis német időmértékes versei felkeltették a versenyszellemet a magyar deákosokban. A műveit fordította Kazinczy is (vö. Kazinczy 1805-ben: „...öt kötetben fognak megjelenni nagy gonddal készített fordításaim. (...) — az 5-dik kötetben Ossziánnak 7, Denisnek 2 éneke s a Klopstock Messiasának legszebb töredékei...”); az említett Osszián-kiadást pedig használta például Batsányi a maga fordításához.

Erősen valószínűsíthető tehát, hogy Blair Osszián-előszava is ismert volt Herder műveivel egyidőben, sőt talán valamivel előbb is.

A történelem- és nyelvzemléletnek ez a típusa, amelyet Fenyő is igen fontos-

nak tart a vizsgált korszakban (különösen a nemzet feltételezett ősi családéletét), nemcsak Herder műveiből kerülhetett a magyar irodalmi gondolkodásba. Meggondolandó, hogy nem túlságosan egyoldalúan és túlságosan sokat épít-e a könyv Herderre.

Hugh Blair egy másik művét Fenyő figyelembe veszi, de klasszicista forrásnak tekinti. Fejezetzáró csattanót is épít rá azzal, hogy 1825-ben — a romantika első nagy költői diadalaival egyidőben — a Tudományos Gyűjtemény közli Kis János fordításában „a klasszicista Blair esztétikájának, az 1783-ban írt Lectures on Rhetoric and Belles Lettres-nek egyik részletét” az ízlésről, amelyben az emberek közmegegyezését jelöli meg mint zsinórmértéket az ízlés dolgában.

A mű valóban 1783-ban jelent meg, de Blair nem akkor írta. Több mint húsz év egyetemi előadásanyagát rendezte ekkor sajtó alá — saját bevallása szerint nem sok átdolgozással. A Lectures... igen terjedelmes, de távolról sem egységes mű. Blair nem volt különösebben eredeti gondolkodó. Általában a legújabb, legjobb művekből merített. Arról írt, ami valóban a „levegőben volt” (mint az Osszián-előszó esetén is). Arra nem fordított különösebb gondot, hogy forrásait összehangolja és egységesítse. A költészet eredetéről kidolgozottabban ismétli meg az Osszián-előszóban mondottakat; a nyelv történetét viszont már fejlődésnek és csiszolásnak tekinti, nem elszürkülésnek; a zsidó költészetéről szólva Lowth könyvét foglalja össze; a fenségest Edmund Burke alapján írja le. (Burke rigorózus szenzualista, de nem biztos, hogy — mint a könyvben több helyütt olvasható — szigorúan klasszicista. Alaptétele legalábbis, hogy tudniillik a fenséges lélektani alapja a mindenféle katarctikus megtisztulást nélkülöző halálfélelem, nem tekinthető annak.) Kis János teljes Lectures...-fordítása („néhány kihagyásokkal és rövidítésekkel”) 1838-ban jelent meg. 1825-ben feltehetően *elkezdte* a munkát az *első fejezet* fordításával, nem kiszakított belőle egy klasszicista részt. Az egész műből, enyhén kompendiumszerű tartalma miatt, megfelelő kihagyásokkal elő lehet állítani szigorúan klasszicista esztétikát, de majdnem teljesen romantikusokat is. Az ízlésről szóló első fejezet valóban tételez zsinórmértéket és közmegegyezést — de tételezi az ízlés és a szépérzék végső soron megmagyarázhatatlan *érzelmi* alapját, a lehetséges esztétikai ideálok sokféleségét, történelmi-földrajzi-életkori meghatározottságát is... Jókai Garamvölgyi Ádáma tehát nem valamiféle egyértelműen ókonzervatív esztétikát visz magával még fél évszázad múlva is a méhesbe...

A pontosítás azért is szükségesnek látszik, mert más esetekben Fenyő felhívja a figyelmet a klasszicista esztétikai rendszerek lazulására, oldódására — így például Boileau hatásával kapcsolatban hangsúlyozza az ódaelmélet licenciáját és a Longinus-kiadás jelentőségét.

Az igen alaposan tárgyalt Herder-hatással szemben kevesebb szó esik Kant szerepéről, és szinte semmi a platonizmus esetleges hatásáról, amelyet közvetíthetett a klasszikus műveltség, és amelynek jelenléte legalábbis a korszak költői alkotásaiban immanens poétikaként igen valószínű; így például Vörösmarty lélekfelfogásában, vagy Ungvárnemetinél, aki a maga korát a homéroszin túl, a szókratészin innen Platón korának tekinti.

A népiesség problémáját Fenyő széles európai összefüggéseibe helyezve, igen részletesen mutatja be. Ügyel arra, hogy érzékeltesse a jelenség bonyolultságát, a felszínen hasonlónak tűnő jelenségek (például Horváth Ádám és Bajza népiessége) lényegi különbségeit. Egy-két ponton azonban éppen a sokarcúság megértése érdekében további árnyalással lehetne élni. Így például a jénai romantikus kör a könyvben nagyjából egységes tömbnek tűnik, amelynek egyes tagjaitól mást és mást, *egészüktől* azonban egy demokratikus jellegű, magas tudományos színvonalú népköltészet-felfogást tanulhattak a magyarok. A jénai kör azonban távolról sem vallott egységes nézeteket e kérdésben; F. Schlegel például a könyvben említett módon valóban az alsóbb néposztályokra korlátozta a fogalom érvényességét, és ezzel egy időben a népköltészet esztétikai alacsonyrendűségét, értéktelenségét is vallotta, szemben a Grimm testvérek felfogásával. A fogalomtisztázó segítséggel együtt ezt is fel kellett valahogyan dolgozniuk a magyaroknak.

A másik idetartozó és pontosítást igénylő kérdés: Fenyő részletesen ír arról, hogy a magyar népiesség elméleti alapvetéséhez milyen jelentős mértékben járult hozzá a szerb népköltészet recepciója; milyen lelkesedés fogadta a megjelent gyűjteményeket, hányan próbálgatták a magyar költők közül a „szerbus manírt”. Ez a kép a nemzetiségi, közelebről a szláv és a magyar kultúra kapcsolatainak a szebbik arca, amelyet Vitkovics Mihály, a kétnyelvű költő, Kazinczy tanítványa jelképezhet. De a húszas évek ébredező nemzetiségei nem mindig mosolyogtak ilyen derűsen a magyarokra, és azok sem ünnepelték őket egyértelműen. Különösen, ha eszükbe jutott Herder 1791-es jóslata (amelynek jelentőségénél jóval nagyobb hatásáról Fenyő is ír): „A magyarok mint az ország lakosainak csekélyebb része most szlávok, németek, oláhok és más népek közé vannak beékelve, s századok múltán talán már a nyelvüket is alig lehet felfedezni.” A szlávokat viszont feltörekvő, a történelem nagy körforgásában a kerék felszálló ágán levő nemzetnek tartja Herder. A húszas évek elejétől már dühös röpiratváltások is történnek, különösen az államnyelv és az iskolák nyelve körül (akkor, amikor a magyar még messze van attól, hogy államnyelv legyen); illetve a történelmi jog kérdéséről (tudniillik, hogy a magyarok idegenek és rablók a Kárpát-medencében, az ország igazság szerint a leigázott őslakosok kései leszármazottait, a nemzetiségeket illeti). Több iskolában tót irodalmi társaságok alakulnak, általában — bár nem mindenütt — magyarelles élel stb. Valószínűleg a terjedő pánszlávizmustól való félelem is érezhető a Zalán futása pórlázadás-epizódjában, ahol az idegen ajkú pórok kevés híján kiirtják a honfoglaló magyarok öregeit, nőit, gyerekeit.

Jan Kollár 1821-ben írja első ilyen jellegű vitacikkét. 1827-ben megjelent Slávy Dcéra című, nagy lírai-epikus műve nem valószínű, hogy általánosan lelkesedést váltott ki a magyar írókban (még ha a Tudományos Gyűjteményben Thaisz András a könyvben idézett módon valóban „remek”-nek nevezi is). Kollár e művében Pánszlávia leendő határait az Athostól Terglauig, Konstantinápolytól Pétervárig, a Balatontól a Balti- és Azóvi-tengerig, Kamcsatkától Japánig terjeszti ki; a szlávok ellenségei és elnyomói a pokol bűzös tavában kínlódnak: Nagy Károly és Batu kán mellett Árpád is.

Ezek az itt csak vázlatosan érintett jelenségek egyidősek a népiességelmélet Fenyő által leírt kialakulásával. Nem elképzelhetetlen, hogy a népköltészet örömteli recepciója mellett fordított előjellel, negatív impulzust adva szintén hozzájárultak az elmélet formálódásához. A kritikátörténet következő kötetében ez a probléma még erőteljesebben, kikerülhetetlenül fog jelentkezni; ott majd talán esik szó visszatekintésszerűen az innnen kimaradt kezdetekről is.

A kritikátörténet a mai magyar irodalomtudomány egyik legjelentősebb vállalkozása. Elkészülése nagyon fájdalmas, az irodalomtörténeti munkát is fékező hiányt fog megszüntetni. Az első kötet megjelenésével még nyilvánvalóbbá vált, milyen nagy szükség van a következőkre.

A kötetet névmutató és francia nyelvű rezümé egészíti ki. (*Akadémiai Kiadó.*)

ZENTAI MÁRIA ÉVA